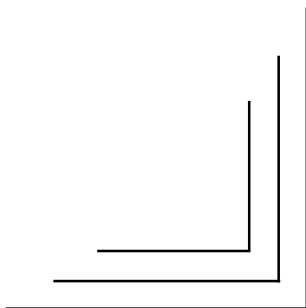

**СТУДІЇ З
ПОЛІТИЧНОЇ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
XX СТОЛІТТЯ**

Українсько-польський союз 1920 р. у контексті дипломатичних стосунків РСФРР і Речі Посполитої

У статті висвітлюються українсько-польські відносини в період національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр., зокрема підписання у квітні 1920 р. між УНР і Річчю Посполитою Варшавської угоди та її результати у контексті дипломатичних стосунків РСФРР і Речі Посполитої. Окрему увагу приділено оцінкам цього договору різними групами українського політикуму та сучасними істориками.

Ключові слова: Варшавська угода, Україна, Польща, конференція, С. Петлюра, Ю. Пілсудський.

В історії державних відносин між Україною та Польщею недостатньо дослідженим залишається їх співіснування в 1917–1921 рр., у часи Української національної революції. Цей період знаменний прикладами як співробітництва, так і неоднозначними, суперечливими та складними сторінками у взаєминах між двома народами.

Дослідження процесу формування відносин між двома державами в розглядуваний період розпочалися ще в міжвоєнний період. У зв'язку з тим, що українське питання було об'єктом гострої міжнаціональної й ідеологічної боротьби, вітчизняні науковці та політичні діячі, наприклад, С. Томашівський¹ і М. Лозинський² у своїх працях обґрунтовували розв'язання всіх проблем із правом українського народу на самовизначення.

Слід зазначити, що як в українській, так й у польській історіографії вищезазначена тема ще не знайшла належного вис-

* *Дацків І.Б.* — доктор історичних наук, доцент Тернопільського національного економічного університету.

¹ *Томашівський С.* Під колесами історії: Нариси і статті. – Берлін, 1922. – 103 с.

² *Лозинський М.* Галичина в роках 1918–1920. – Відень, 1922. – 228 с.

вітлення. За часів СРСР дослідники побіжно вивчали її в межах радянсько-польських стосунків³. Окрім того, державні утворення (УНР та ЗУНР) на етнічних українських землях розглядалися ними як щось неприродне, протизаконне, інспіроване ззовні.

Із здобуттям незалежності вітчизняні історики почали по-новому, спираючись на недоступні раніше джерела, висвітлювати міжнародні аспекти українського питання. Незважаючи на те, що до наукового обігу сьогодні залучено праці визначних державних діячів періоду національно-визвольної боротьби — В. Винниченка, І. Мазепи, Д. Дорошенка, С. Петлюри, С. Шелухина та інших, дослідження перебігу тодішніх подій і оцінка українсько-польських відносин у той час у сучасній вітчизняній історіографії мають дискусійний характер⁴.

Проблема цих стосунків знайшла своє відображення в працях вітчизняних істориків І. Срібняка, О. Ковальчука, Т. Зарецької, В. Солдатенка, Д. Веденеєва, В. Соловйової та М. Литвина⁵. Причому, головний акцент ці автори зміщують на до-

³ *Борщак І.* Польський наступ на Україну 1920 року у міжнародній політиці // *Червоний шлях*. – 1925. – № 9. – С. 76–92; 1927. – № 7/8. – С. 109–144.

⁴ *Винниченко В.* Відродження нації. (Історія української революції (марець 1917 р. – грудень 1919 р.): У 3-х ч.: Ч. 1. – 348 с.; Ч. 2. – 328 с.; Ч. 3. – 535 с. – К.; Відень, 1920; *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції. 1917–1921 (Спогади). Т. 3: Польсько-український союз. Кінець збройних змагань. – Прага, 1943. – 231 с.; *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918). Ч. 4: Під Директорією. На чужині (1919–20). – Львів, 1924. – 104 с.; *Петлюра С.* Статті, листи, документи. Т. 3. – К., 1999. – 616 с.; *Шелухин С.* Варшавський договір між поляками й Петлюрою 21 квітня 1920 року. – Прага, 1926. – 40 с.

⁵ *Срібняк І.* Симон Петлюра на чолі держави та війська: до питання про польсько-українські взаємини 1919–1920 рр. // *Михальчук В.* Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі: Заснування, розвиток, діяльність (1926–1998). – К., 1999. – С. 607–609; *Ковальчук О.В.* Українська військова місія в Польщі (липень–листопад 1920 р.) // *Визвольний шлях*. – 2006. – Річ. 59, Кн. 7–8. – С. 140–161; *Зарецька Т.* Юзеф Пілсудський і Україна. – К., 2007. – 288 с.; *Солда-*

кази безвихідного становища уряду УНР у час укладення Варшавського договору.

Військові поразки армії Директорії у ході національно-визвольної боротьби наприкінці 1919 р. й невдачі вітчизняної дипломатії на Паризькій мирній конференції у боротьбі за визнання України і надання їй допомоги країнами Антанти у війні з радянською Росією суттєво звузили коло її можливих союзників. Провід УНР та його зовнішньополітичне відомство одним із них розглядало сусідню Польщу, хоча для врегулювання відносин із нею слід було вирішувати досить складні й неоднозначні проблеми: припинення бойових дій на Холмському і Волинському фронтах улітку 1919 р., належність Східної Галичини — території союзної ЗУНР, об'єднання військових зусиль проти радянської Росії та ін. Реалізацію цих проблем було покладено впродовж того року на надзвичайні військово-дипломатичні місії, зокрема генерал-полковника С. Дельвіга (травень–червень), полковника П. Ліпка (липень) і заступника голови Ради Міністрів УНР А. Лівницького (жовтень), які працювали у Варшаві. Окрім того, у лютому й грудні на переговори за участю представників Речі Посполитої і Начальника держави Ю. Пілсудського виїжджав Головний отаман С. Петлюра.

На стосунки між двома країнами впливало чимало як позитивних, так і негативних факторів.

«Державотворчий процес в Україні й Польщі відбувався майже одночасно і в єдиному геополітичному просторі, але в різних умовах, — *слухно відзначав сучасний історик С. Кульчицький.* — Для Польщі ці умови були сприятливі, тому що її відродження як держави вважалося необхідним обома протидіючими у світовій війні сторонами».

тенко В.Ф. Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби. – К., 2007. – 621 с.; *Веденєєв Д.В.* Дипломатична служба Української держави: 1917–1923 роки. – К., 2007. – 261 с.; *Соловйова В.В.* Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр. – К.; Донецьк, 2006. – 394 с.; *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів, 1998. – 488 с.

Ще 1916 р. Центральні держави оголосили про відродження після війни незалежної Речі Посполитої. Вона спромогла заручитися підтримкою Антанти та отримати свободу дій на сході для приєднання силою частини українських земель — Східної Галичини, Холмщини й Волині. Будучи в стані війни з радянською Росією, Ю. Пілсудський водночас, керуючись національними інтересами, не надав допомоги генералові А. Денікіну, котрого підтримувала Антанта⁶.

Від перших днів існування Директорії її керівництво усвідомлювало необхідність порозуміння з Польщею, оскільки РСФРР розпочала агресію проти УНР. Вже в лютому 1919 р. С. Петлюра на переговорах командування Галицької армії з делегацією Антанти намагався переконати керівництво ЗУНР укласти мир із Річчю Посполитою на будь-яких більш-менш прийнятних умовах, що створювало вигідні перспективи для УНР порозумітися з Варшавою й Антантою. Проте учасник переговорів у Ходорові відомий галицький дипломат М. Лозинський вважав, що Головний отаман діяв недостатньо рішучо.

«Якби Петлюра був поставив рішуче домагання, що в інтересі цілої Української Народної Республіки треба конче покінчити війну з Польщею і тому треба безумовно підчинитися рішенням Антанти, то се було би поважним аргументом на прийняття проекту перемир'я, бо Петлюра користувався тоді великим авторитетом. Однак Петлюра, як на конференції з комісією Антанти не виступив рішуче в оборону Східної Галичини, так не мав також рішучості виступити з домаганням прийняття проекту комісії Антанти. Мабуть, для нього самого тоді ще не була ясна його пізніша орієнтація: через Польщу до Антанти за всяку ціну»⁷.

Першою спробою уряду УНР безпосередньо встановити контакти та розпочати процес врегулювання відносин із Річчю Посполитою була поїздка до Варшави спеціальної дип-

⁶ *Кульчицький С.* Проблема кордону між Україною і Польщею в радянській політиці 1919–1921 рр. // *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість.* – К., 1993. – С. 188–199.

⁷ *Лозинський М.* Вказ. праця. – С. 84.

ломатичної місії у складі О. Карпинського і В. Прокоповича взимку 1919 р. Але в розпалі українсько-польської війни, коли УНР проголосила Акт соборності й активно допомагала ЗУНР та її Галицькій армії відбити агресію з боку Польщі, із українськими дипломатами вести переговори польське керівництво відмовилося. 27 березня 1919 р. польський сейм ставлення до УНР окреслив однозначно:

«Відізвання українців від Російської імперії не запевнить нам більшої безпеки східних кордонів. Агресивність українців є зараз сильніша й небезпечніша, ніж російська»⁸.

Другу делегацію на чолі з полковником Б. Курдиновським було відряджено з Одеси тодішнім міністром закордонних справ УНР К. Мацієвичем, який вів переговори з представниками Антанти. Водночас останній встановив тісні стосунки з представником Польщі при антантівському командуванні Б. Кутиловським. Під час переговорів вони з'ясували, що Польща піде на укладення миру з УНР за умови, що вона відкличе свої частини з Галичини і припинить бойові дії, спрямовані на захист ЗУНР. Адже на той час утворений Холмський фронт УНР прикривав північне крило Галицької армії, а у боях проти поляків брали участь наддніпрянські частини, зокрема артилерійські та авіаційні.

У складі делегації Б. Курдиновського, який мав офіційні повноваження уряду УНР «вступити в дипломатичні відносини з представниками Польської Республіки для обговорення і підписання угод та встановлення зв'язку між Урядом Української Республіки і Урядом Польської Республіки», до Варшави виїхав також генерал С. Дельвіг. У той час на українсько-польському фронті сталися важливі події, які змушували Б. Курдиновського і С. Дельвіга форсувати переговори. 14 травня 1919 р. польські війська перейшли в широкий наступ по всьому фронту⁹.

⁸ *Їжакевський З.* Політика урядових, політичних угруповань // *Наша культура.* – 1969. – № 1. – С. 3.

⁹ *Литвин М.* Вказ. праця. – С. 354–355.

Отже, українські дипломати потрапили у складну ситуацію, що змусила їх іти на компроміси та непопулярні домовленості. В результаті переговорів 24 травня було підписано декларацію про готовність УНР укласти військово-політичний союз на вигідних для Польщі умовах: відмова УНР від Східної Галичини і Волині до р. Стир, тобто кордон мав проходити по р. Збруч. Польська сторона брала на себе зобов'язання надати допомогу війську УНР для боротьби з більшовиками, причому українська армія під час спільних операцій мала підлягати Генеральному штабові Війська Польського. Визнання незалежності Української Народної Республіки відкладалося до її визволення з допомогою Речі Посполитої та створення нового уряду. У спеціальному пункті зазначалося, що зовнішньополітична діяльність дипломатичної служби УНР повинна узгоджуватися з Варшавою. Навіть польські історики, зокрема С. Шайдак, визнавали, що це був договір нерівноправних партнерів й Україна могла перетворитися у сателіта Польщі¹⁰.

Важливо відзначити, що домовленості Б. Курдиновського у Варшаві ігнорували статті Акту соборності від 22 січня 1919 р., а його декларація і заяви було використано польською делегацією в Парижі, що вплинуло на рішення Найвищої ради з проблеми Галичини. З Варшави негайно надійшла телеграма до Л. Джорджа, яка була зачитана на засіданні ради про обнадійливі переговори між УНР і Польщею та їхній союз у боротьбі з Москвою. У скрутний для УНР момент, коли Червона армія загнала її війська на клаптик української території в районі Кам'янця-Подільського і витіснена поляками 50-тисячна Галицька армія, яка наближалася, могла врятувати ситуацію, С. Петлюра й уряд УНР змушені були під тиском обставин не визнавати результатів переговорів та дезавуювати Б. Курдиновського як посла за перевищення повноважень, після чого він виїхав до Парижа¹¹.

¹⁰ *Szajdak S. Polsko-Ukrainski Sojusz Polityczno Wojskowy w 1920 roku. – Warszawa, 2005. – S. 94–95.*

¹¹ *Лісевич І. Політичні аспекти українсько-польського союзу 1920 р. // Polska i Ukraina. – Torun, 1997. – S. 81–84.*

Противників польської орієнтації в Україні було досить багато. Навколо президента ЗУНР і члена Директорії з січня 1919 р. Є. Петрушевича утворилося угруповання галичан та наддніпрянців, яке не сприймало ніяких територіальних поступок Польщі. Тим часом, навіть буковинець М. Василько — дипломатичний представник ЗУНР у Відні, а в 1919 р. — посол УНР у Швейцарії — вважав необхідним іти на компроміси задля головного — зберегти державність.

«Як відомо, — писав він у листі з Берна міністрові (із серпня того року — голова уряду) І. Мазепі, — жодна держава в початках своєї самостійності не розпоряджала своєю цілою територією, тож чому мають, власне, українці [...] збудувати зараз державу, обнімаючи всі її етнографічні території [...]. Українці є примушені все те віддати, що зараз перепинає дорогу, йти рука в руку з румунами і поляками, котрі мають ті самі устремління, що й українці, — перешкодити в утворенню давньої Росії»¹².

Оцінюючи тодішню ситуацію, акад. В. Литвин наголошував:

«Каменем спотикання між Україною та відновленою Річчю Посполитою Другою була Східна Галичина. Доки точилася українсько-польська війна та існувала ЗУНР, українсько-польські стосунки не мали великих перспектив. Але після того, як УГА була витіснена поляками на лівий берег Збруча, а Верховна рада Паризької мирної конференції 25 червня 1919 р. ухвалила передати Східну Галичину під тимчасове управління Польщі, з'явилися перспективи для українсько-польських контактів. Керівник Польської держави Ю. Пілсудський, побоюючись імперських амбіцій Росії, прихильно ставився до існування Української держави як буфера між Польщею та Росією»¹³.

С. Петлюра прагнув якнайшвидше знайти порозуміння з Варшавою і ліквідувати польський фронт. Він 31 травня 1919 р. направив до Львова представницьку дипломатичну місію на чолі з генералом С. Дельвігом із головним завдан-

¹² Центральний державний архів вищих органів влади України, м. Київ (далі – ЦДАВО України), ф. 3933, оп. 1., спр. 4, арк. 20.

¹³ Литвин М. Вказ. праця. – С. 325.

ням досягнути перемир'я між урядом УНР і Річчю Посполитою та домовитися про спільні дії проти Москви. Виступаючи також від імені ЗУНР, українські дипломати узгодили демаркаційну лінію перемир'я, яка ввійшла в історію як «Лінія Дельвіга» (Незвиська–Острів–Тернопіль–Заложці)¹⁴. Отже, цей план територіальної поступки на користь Польщі, складений у момент найбільшого успіху загального травневого наступу її військ, був набагато гіршим від «Лінії Бертелемі», відкинutoї керівництвом ЗУНР, що дало привід польській делегації в Парижі досягти вигідної для неї постанови від 25 червня 1919 р., яка взагалі не залишала галичанам території.

С. Петлюра 23 липня підписав уповноваження голові нової дипломатичної місії, полковнику Генерального штабу П. Ліпку, який виїхав до Варшави з завданнями домогтися перемир'я на українсько-польському фронті, а також звернутися до представників держав Антанти з проханням узяти під захист українське населення Східної Галичини, окупованої польськими військами¹⁵. 9 серпня 1919 р. Головний отаман особисто звернувся до Ю. Пілсудського з листом, у котрому наголошував:

«Український народ у своїй боротьбі з ворогом людської культури і своєї національної державності має право на співчуття та допомогу від своїх найближчих сусідів, тим більше, що, відбиваючи свою рідну землю від насильників-окупантів, які нав'язують Україні чужі їй форми комуністичного ладу, ми не стаємо на шлях білого терору. А йдемо під гаслом широкого демократизму та державного будівництва, найкращим представником якого в Польщі вважаємо ми Вас, пане Начальнику Держави Польської. Але боротьби з більшовиками ми ще не закінчили [...]. Отже, стає очевидною konieczність певного порозуміння між польським та українським командуванням для подальшої боротьби»¹⁶.

¹⁴ Литвин М. Вказ. праця. – С. 310.

¹⁵ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІАУ у м. Львові), ф. 362, оп. 1, спр. 32, арк. 4–5.

¹⁶ Петлюра С. Вказ. праця. – С. 357–358.

В середині серпня 1919 р. до Варшави виїхала ще одна дипломатична місія на чолі з П. Пилипчуком для вирішення проблеми кордонів та укладення угоди про мир. У заяві від 19 серпня він визнав польську пропозицію про кордон, встановлений ухвалою Верховної ради Паризької мирної конференції. В інтерв'ю польській пресі він повідомив, що справу Галичини вирішено й уряд УНР та український народ прагне встановити дружні відносини з Річчю Посполитою. 1 вересня було досягнуто найважливіше — перемир'я з поляками і, відтак, ліквідацію одного з фронтів українського війська. Щоправда, у зв'язку з напруженим становищем на інших — радянському та новому — денікінському перемир'я дісталось шляхом болісної поступки — визнання кордону з Польщею по р. Збруч. Це викликало хвилю обурення провідників ЗУНР й особового складу Галицької армії, з чим С. Петлюрі довелося рахуватися. Отже, укладена П. Пилипчуком попередня угода з поляками була кваліфікована урядом УНР також як перевищення повноважень¹⁷.

Восени 1919 р., особливо після зайняття денікінцями Києва й успішного просування їх на московському напрямку, все більше польських діячів (та не тільки з оточення Ю. Пілсудського), усвідомлювали, що біла Росія для Речі Посполитої так же небезпечна, як і для України. В ті дні один із чільних дипломатів міністерства закордонних справ Польщі Р. Кноль попереджав прем'єр-міністра І. Падеревського, що відроджена А. Денікіним нова Росія буде такою ж загарбницькою, як і царська імперія. Її експансія буде спрямована саме на захід проти новостворених на постімперських землях держав — України, Литви, Латвії й Польщі. Якщо дехто з оточення прем'єра схилився у відношенні до Росії на позиції Антанти, то Ю. Пілсудський відкидав можливість порозуміння як з білою, так і червоною Росією, вважаючи їх однаковими ворогами польської державності. Саме такої думки був також С. Петлюра, який повністю підтримував підписану 1 вересня 1919 р. угоду про перемир'я.

¹⁷ ЦДАВО України, ф. 3172, оп. 3, спр. 35, арк. 15; ЦДІАУ у м. Львові, ф. 360, оп. 1, спр. 54, арк. 38.

На спільному засіданні урядів УНР та ЗУНР 26 вересня було затверджено рішення про надіслання до Варшави нової дипломатичної делегації під проводом міністра закордонних справ А. Лівницького. Було також схвалено Інструкцію, яку вона мала, на відміну від попередніх делегацій, суворо дотримуватися. Головне завдання дипломатичної місії передбачало насамперед досягти українсько-польського порозуміння й підписати угоду про тісний союз із Польщею. Це створило б сприятливі умови для подальшої війни з більшовиками за визволення України та нові можливості і перспективи визнання УНР країнами Антанти й надання їй необхідної допомоги у національно-визвольній боротьбі. Надзвичайна дипломатична місія була уперше такою солідною. Вона включала 38 осіб, а згодом — 97 (із них чотири політичні радники, п'ять радників-фахівців, зокрема військових, шість секретарів та ін.). 3 жовтня 1919 р. вона прибула до Варшави й розпочала активну діяльність¹⁸.

Слід зазначити, що керівництво Польщі досить прихильно сприйняло приїзд українських дипломатів. Цьому сприяли особисті якості А. Лівницького та його погляди на відносини з Польщею.

«Найближчими географічно сусідами України є народи румунський та польський, — писав він в одному з документів. — З національними державами цих народів Україна у своїй закордонній політиці і старалася нав'язати такі доброзичливі відносини, які б не тільки не стояли на заваді утворенню самостійної України, а навпаки, за певних умов, помагали б скріпленню тої самостійності і перейшли б у формальний союз з Україною»¹⁹.

Переговори з поляками виявилися складними, хоча особисто Ю. Пілсудський приймав А. Лівницького й висловлював сподівання на їх успіх. Найбільш складною була проблема

¹⁸ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 21, арк. 198; *Матвієнко В., Головаченко В.* Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001. — С. 88–89.

¹⁹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 173, арк. 2.

кордонів. Польська сторона відкидала запропонований українцями етнографічний принцип, не бажаючи залишати окуповані в ході війни 1918–1919 рр. так звані «історично польські» землі Східної Галичини зі Львовом та погоджувалася на кордон виключно по р. Збруч. Вона опиралася на відомі рішення Паризької мирної конференції щодо Східної Галичини, прийняті Антантою на користь свого союзника. Волині, яка до Першої світової війни перебувала у межах Російської імперії, поляки не домагалися й пропонували дочекатися висновків конференції. В звіті урядові УНР у середині жовтня 1919 р. А. Ливицький скаржився, що переговори майже не просуваються, оскільки

«основна ідея необхідності признання самостійності України і нав'язання між нею (Річчю Посполитою. — *І. Д.*) і Україною союзних стосунків зустріла підтримку лише в колах Польської партії соціалістичної (ППС), почасти серед людовців (Селянської партії. — *І. Д.*) [...]. Близькі до уряду націонал-демократи вважають існування України за явище небажане та агітують за те, аби уряд коштом України мирився з Денікіним».

У вищих колах польського суспільства сформувалося кілька потужних політичних угруповань, які мали різні погляди на українську проблему. Бельведерський табір на чолі з Начальником держави Ю. Пілсудським і прем'єр-міністром Е. Морачевським був прибічником ідеї створення федерації незалежних України, Білорусії й Литви, яка б прикривала Польщу від агресії з боку білої чи червоної Росії. Інше крило становила впливова Націонал-демократична і Селянська партії, які вважали сильну незалежну Україну небезпечною для Польщі та наполягали на приєднання частини її земель, зокрема Холмщини, Західної Волині, Східної Галичини й Західного Поділля. Угрупування великих землевласників в Україні, Білорусії та Литві взагалі виступали за відновлення кордонів 1772 р., тобто до Дніпра²⁰. Отже, опозиція Ю. Пілсуд-

²⁰ Матвієнко В. Українська дипломатія 1917–1921 років на теренах постімперської Росії. – К., 2002. – С. 236–237.

ському у питанні порозуміння з УНР з перспективою військово-політичного союзу була досить сильною.

Враховуючи таку ситуацію, С. Петлюра у листі від 30 жовтня 1919 р. до А. Ливицького не наполягав на вирішенні найбільш спірних питань та рекомендував перевести переговори в площину економічних відносин й у першу чергу в обмін на хліб, цукор та гроші дістати зброю, а також повернути в УНР військовополонених українців. Головний отаман наголошував, що становище в Україні вимагає якнайскорішого врегулювання відносин з Польщею, недопущення її альянсу з А. Денікіним, на чому наполягав останній.

«Праця місії, на чолі якої стоїте Ви, — писав С. Петлюра, — повинна провадитись якнайуспішнішим темпом. Певного швидкого темпу в цій праці вимагають і інтереси нашої Республіки. Я глибоко упевнений, що Ваша любов до справи і зручності допоможуть нам заладити польсько-українську суперечку і довести Вашу складну й тяжку працю до щасливого для України кінця».

Дуже важливою для А. Ливицького вказівкою С. Петлюри були заключні слова:

«Для здійснення підписання мирного договору між Україною і Польщею в разі потреби можна йти на поступки, зважаючи на наше тяжке становище»²¹.

Глава дипломатичної місії усвідомлював, що для виконання складних завдань збереження української державності слід використати найменші можливості, враховуючи міжнародну ситуацію. У звіті тих днів він наголошував:

«Всякі однобічні позиції, які-небудь одні напрямки політики зараз неможливі або й виключені; зараз грає роль напрямок всебічний, так би мовити універсальний, продиктований об'єктивною оцінкою обставин. Не може бути і мови про якусь односторонню орієнтацію, наприклад, на одну з груп недавньої світової війни».

²¹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 21, арк. 198.

Відтак, незважаючи на матеріальні та інші труднощі, його міністерство, керуючись інтересами УНР, домагалось нарощувати мережу дипломатичних установ чи місій у різних країнах. Щодо конкретного завдання — встановити відносини з Польщею й уклали із нею необхідні угоди, А. Лівіцький твердо відстоював прагматичну точку зору:

«Задля врятування Української Державності треба принести певні матеріальні жертви [...], зречтись територіального максималізму і вибрати новий шлях у закордонній політиці, який привів би УНР до згоди з сусідніми державами — Польщею і Румунією»²².

В листопаді 1919 р. необхідність укладення союзу з Польщею усвідомлювали майже всі провідні діячі УНР. Відповідне рішення було ухвалено на засіданні Директорії та уряду УНР 15 листопада. У листі до А.Лівіцького С. Петлюра писав:

«Ми напружуємо всі сили, але чи вистачить їх, я не певен... У цей час полагодження наших стосунків з Польщею могло би нас врятувати — дати нам базу деяку, зносини з світом і перспективи. **Дуже жалко, що ми цих переговорів не почали раніш: може б мали більш сприяючі для нас обставини для заключення договору з Польщею (виділено — Авт.)**»²³.

Катастрофічна ситуація, що склалася на більшовицькому й денікінському фронтах УНР, змусила місію А. Лівіцького звернутися до польської сторони з проектом угоди, в якій містилися територіальні поступки. Уряд УНР визнавав кордон по р. Збруч, а долю Волині пропонував залишити на розсуд Паризької мирної конференції. В угоді наголошувалося, що польський уряд мав надати українцям рівні права та можливості для розвитку їх національної культури, поверне військовополонених, допоможе озброєнням тощо.

Польська делегація 2 грудня 1919 р. погодилася на український проект угоди, заявивши, що Польща надасть допомогу УНР (підписання договору, яке було відкладено, відбулося

²² ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 404, арк. 4, 212-213.

²³ Петлюра С. Вказ. праця. – С. 140.

лише в квітні 1920 р.). Українське керівництво розуміло, що для визнання самостійної УНР та укладення з нею військово-політичного союзу Речі Посполитій заважала позиція Антанти у цій проблемі. Проте встановлення відносин на досягнутому рівні місією А. Лівіцького мало велике значення для УНР. *По-перше*, на початку грудня 1919 р. під натиском Червоної армії уряд і частина українського війська, яка не брала участі в Зимовому поході, знайшли у Польщі притулок; *по-друге*, дипломатія УНР отримала можливість виходу для контактів із представництвами країн Антанти та інших держав²⁴.

З метою розвитку українсько-польських стосунків і в зв'язку з перебуванням на території Речі Посполитої Генерального штабу й військових частин армії УНР, що вимагало певних контактів із військовим відомством Польщі, наказом Директорії від 12 грудня 1919 р. при українській дипломатичній місії А. Лівіцького у Варшаві було створено військову секцію

«для керування справами переведення військовополонених до регулярних частин, організації матеріальної і духовної допомоги полоненим та інтернованим у Польщі, участі у розробленні проектів і підписанні військових конвенцій між урядами УНР і Речі Посполитої Польської, військової експертизи при Українській дипломатичній місії»²⁵.

Згідно із досягнутими домовленостями між генералом В. Зелінським та міністром військових справ Польщі, генералом Ю. Лесьневським, усі українці — військовополонені чи інтерновані бійці армії УНР — проголошувалися «вояками військових формувань дружньої держави»²⁶.

З переміщенням Державного центру УНР до м. Тарнув у Речі Посполитій Міністерство закордонних справ суттєво

²⁴ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 173, арк. 50; *Мазена І.* Україна в огні й бурі революції. 1917–1921 (Спогади). Т. 2: Кам'янецька доба. Зимовий похід. – Прага, 1942. – С. 144.

²⁵ ЦДАВО України, ф. 1429, оп. 2, спр. 2, арк. 18.

²⁶ *Karpus Z.* Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. – Torun, 1999. – S. 24–25.

пожвавило свою діяльність, хоча воєнні обставини призвели до скорочення штатів останнього майже наполовину. На кінець 1919 р. в його центральному апараті працювали 8 осіб, у канцелярії — 15, у департаментах: загальному — 16, іноземному — 14 і 6 урядовців для особливих доручень, загалом — 59 працівників дипломатичного корпусу.

З метою поширення дипломатичної присутності України в інших державах й активізації діяльності її зовнішньополітичного відомства на початку 1920 р. було організовано Департамент іноземних зносин. У ньому створено окремі відділи за напрямками діяльності: слов'янських народів; центральних держав; англосакських, близькосхідних та романських народів²⁷. Зовнішньополітичне відомство УНР намагалося не лише зберегти свої представництва за кордоном, а й засновувати нові. Щоправда, за браком коштів А. Ливицькому довелося відчутно скоротити їхні штати. Проте, дипломатична служба продовжувала активну діяльність у нових умовах перебування уряду в еміграції²⁸.

Водночас, Директорія, Головний отаман С. Петлюра і Міністерство закордонних справ продовжували наполегливу дипломатичну діяльність із метою укласти договір із Польщею та з її допомогою визволити Україну. Їм вдалося заручитися підтримкою Ю. Пілсудського, але цього виявилось недостатньо. Гальмували справу низка важливих факторів, котрі впливали і на главу держави, насамперед зовнішньополітичний. Він змушений був рахуватися з позицією Антанти, яка продовжувала підтримувати генерала А. Денікіна в боротьбі за єдину Росію. Й лише після його поразки навесні 1920 р., як слушно зауважував І. Лісевич,

«Антанта, хоч і неофіційно, але фактично залишила українське питання вирішувати Польщі на її власний розсуд».

²⁷ Веденєєв Д., Будков Д. Юність української дипломатії. Становлення Зовнішньополітичної служби в 1917–1923 роках. – К., 2006. – С. 147–149.

²⁸ Матвієнко В., Головченко В. Вказ. праця. – С. 95.

Внутрішніми факторами, які загальмували українсько-польські переговори до весни 1920 р., були, перш за все, протиріччя між різними політичними таборами. Вони прагнули більше домовитися з більшовиками, ніж допомогти відновити та визнати незалежну Україну²⁹.

А. Ливицький і його дипломатична делегація докладали великих зусиль для досягнення угоди. На зустрічі з Ю. Пілсудським глава української місії був настільки твердо впевнений у своїй правоті, що той розпорядився дипломатам врахувати позицію українців. За його сприяння активізувалася робота по організації армії УНР. С. Петлюра 26 березня 1920 р. зібрав широку нараду вищого військового командування для обговорення проблеми розбудови української армії за європейським зразком «по своєму духу республіканської, національної, демократичної, аполітичної». Було створено Вищу військову раду, затверджено штати Військового міністерства й відповідні статuti³⁰.

Не без ускладнень, але до 21 квітня 1920 р. договір був підготовлений до підпису главами держав. Його проект обговорювався політичним проводом у Кам'янці-Подільському, куди виїжджав з Варшави А. Ливицький. Віце-прем'єр М. Шадлун, військовий міністр генерал В. Сальський та інші не заперечували можливості прийняти статтю про кордони навіть у польській редакції. Деякі визнавали проект тяжким для України, але, враховуючи ситуацію, вважали його прийнятним. Лише центральні комітети соціалістичних партій виступили категорично проти договору, про що повідомили С. Петлюру. Українська ж дипломатична місія у Варшаві 20 квітня схвалила пропозицію А. Ливицького підписати угоду³¹.

Статті договору, підписаного 21 квітня 1920 р. міністрами закордонних справ УНР і Речі Посполитої А. Ливицьким та Я. Домським, зазначали:

²⁹ Лісевич І. Вказ. праця. – С. 88–89.

³⁰ Галицька-Дідух Т. Варшавський договір 1920 р. у контексті поборницької ідеї // Галичина. Історія. – Львів, 2000. – С. 90.

³¹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 245, арк. 124–125.

1. Польща визнавала право України на незалежність, а Директорію УНР на чолі з С. Петлюрою як її верховну владу.
2. Кордон між УНР і Річчю Посполитою по р. Збруч, колишній російсько-австрійський, на схід від Здолбунова до Прип'яті. Долю волинських повітів, які відійшли до Польщі, пропонувалося вирішити пізніше спеціальною комісією.
3. Річ Посполита визнавала територію України у межах Правобережжя, тобто кордонів з Росією до 1772 р.
4. Польща зобов'язувалася не підписувати міжнародних угод, спрямованих проти УНР, а уряд останньої — відповідно проти Речі Посполитої.
5. Обидва уряди зобов'язувалися забезпечити національно-культурні потреби громадян нацменшин.
6. До розв'язання аграрної проблеми Конституція УНР мала забезпечувати права польських землевласників в Україні. Передбачалося укладення економічних угод.
7. Інтегральною частиною договору була військова конвенція.
8. Заключна угода, крім статті 1, була таємною.
9. Договір набув чинності негайно після його підписання³².

Військова конвенція, підписана 24 квітня 1920 р. генералом В. Сінклером з представниками польського генштабу, містила статті, в яких викладалися аспекти спільних бойових операцій у Правобережній Україні з метою визволення її від більшовиків. Її ключова 3-тя стаття передбачала:

«У разі спільної польсько-української акції проти радянських військ на теренах Правобережної України [...] військові операції відбуваються під загальним керівництвом Начальної команди Польських військ».

Стаття 8-ма регламентувала порядок відновлення влади на зайнятих землях у ході бойових операцій, причому зазна-

³² Михайлик Б. Варшавський договір в світлі націоналістичної кризи. – Вінніпер, 1950. – С. 5–7.

чалоя, що воєнну й адміністративну владу формує уряд УНР. Щоправда, водночас визнавалося право польських військових властей охороняти тили своєї армії, зокрема утворювати органи жандармерії. 9-та стаття наголошувала, що перебування польських військ на території Правобережної України буде тимчасовим, «по виконанню загального плану спільної акції» вони будуть виведені до Польщі. 11–12-та статті Військової конвенції передбачали продовження формування українських військових частин на території останньої, а також, що:

«Начальна команда польських військ зобов'язалася забезпечити три українські дивізії зброєю, амуніцією, вирядом і одягом, згідно з нормами для польських частин».

В інших статтях передбачалося, що під контроль Речі Посполитої відходили на певний час залізниці та їх рухомий склад, за винятком захоплених українцями в бою бронепоездів³³.

У зв'язку з підписанням політичного договору й Військової конвенції з Польщею С. Петлюра звернувся із заявою до населення. Насамперед, він відзначав, що три роки Україна, її народ та армія ведуть героїчну боротьбу з ворогами за свою незалежність, причому без зовнішньої підтримки. Ні одна держава світу, крім Речі Посполитої, наголошував Головний отаман, не визнали самостійності УНР. Тепер лише

«Польська Республіка стала на реальний шлях допомоги Українській Народній Республіці в її боротьбі з московськими більшовиками-окупантами, давши змогу частинам її армії формуватися в себе, і ця армія теж іде битися з ворогами України. Але тепер українська армія буде битися не одна, а разом з армією дружньої нам Республіки Польської... По закінченні боротьби з большевиками польські війська будуть негайно одведені в межі своєї Республіки»³⁴.

³³ Шелухин С. Вказ. праця. – С. 28–31; Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник. – К., 1989. – С. 438–439.

³⁴ ЦДАВО України, ф. 1429, оп. 2, спр. 8, арк. 1–3.

На наш погляд, після Бреста саме Варшавський договір 1920 р. був визначною віхою у діяльності вітчизняної дипломатії в захисті незалежності України. Він має потужний пласт історіографії — від аналізів тодішніх політичних та державних діячів України й Польщі до фундаментальних досліджень сучасних істориків обох країн, що виразно свідчить про важливі здобутки й наслідки українсько-польського воєнно-політичного союзу. Тим часом, ця подія була неоднозначно зустрінута та оцінена як українським, так і польським суспільством. Власне, це було прогнозовано вже тоді, у квітні 1920 р.

Першими в Україні виступили проти Варшавських угод проводи соціалістичних партій (УСДРП, УПСР, Бунд та «Поалей Ціон»), які гуртувалися навколо уряду І. Мазепи. На нараді у Кам'янці-Подільському вони підписали спільну заяву, в якій відзначали:

«Соціалістичні партії, підтримуючи уряд УНР, разом із тим весь час стояли на ґрунті безумовного недопущення чужоземної військової сили на території України і тому [...] не можуть дати своєї згоди на санкцію військового походу польських військ на українську територію».

На знак протесту голова уряду УНР І. Мазепа в травні 1920 р. пішов у відставку. Пізніше він писав, що Варшавський договір породив серед українського суспільства та особливо серед галичан велике невдоволення Українським державним центром в екзилі. Звинувачення стосувалися, головним чином, проти С. Петлюри. М. Грушевський, В. Винниченко й М. Шаповал вважали Варшавський договір зрадою інтересів соборної України. Тодішній головний суддя УНР С. Шелухин заявляв, що С. Петлюра не мав права без обговорення в Директорії приймати з А. Лівіцьким рішення про угоду.

«Характер військового договору, — писав він пізніше, — той самий, що і політичного: все для поляків і нічого для українців. Я певен, що, дійсно, військові люди, як генерал В. Сінклер [...] зробили це тільки з послуху перед наказом Головного Отамана».

Його особисто та опозиційне до С. Петлюри політичне угруповання, насамперед галичан, обурило те, що Польщі, по

суті, дарувалася велика частина держави, в якій проживали щонайменше 10 млн українців. Проти договору виступив також В. Винниченко, якого підтримали українські комуністи й галицькі соціалісти на чолі з головою Всеукраїнського трудового конгресу С. Вітиком, котрий навіть надіслав із Відня телеграму до Москви, ганьбив С. Петлюру та пропонував негайно приступити до переговорів з УНР³⁵.

Вороже зустріли Варшавський договір чимало впливових політиків і у Речі Посполитій, що спричинило гострі дискусії й критичні виступи ендеків та їх прибічників, які вважали, що для національних інтересів держави більш вигідно і перспективно поділитися Україною з білою чи більшовицькою Росією. Про це відверто говорив Ю. Пілсудський під час переговорів з А. Лівіцьким. Але тверда воля, прагматизм та прихильне ставлення до УНР, яке він не приховував, перемогли й спричинили до підписання договору. І. Лісевич звернув увагу на те, що, визнаючи Україну і укладаючи з нею воєнно-політичний союз, Ю. Пілсудський робив це супроти політики Антанти і розпочав бойові дії проти більшовиків в Україні без узгодження із нею. Країни Антанти, особливо Великобританія, взагалі були проти польсько-більшовицької війни. Вони попередили 28 лютого 1920 р. Річ Посполиту, що у разі нападу на Росію припинить надавати їй допомогу. Проте Ю. Пілсудський не дуже оглядався на Антанту. Більше того, він намагався допомогти УНР здобути міжнародне визнання. Генералові Т. Розвадовському, який їхав до Румунії з дипломатичною місією, він наголошував:

«Польща хоче на цій базі виступити з ініціативою спільних з Румунією заходів для підтримання України в її роботі по організації власної держави. Румунія повинна піти за нашим прикладом і визнати виразно, як ми, уряд Директорії з С. Петлюрою на чолі»³⁶.

Й усе ж, на наш погляд, найбільш точно викладено цілі Варшави та ставлення її до України в обіжнику Верховного

³⁵ Мазепа І. Вказ. праця. – Т. 2. – С. 33.

³⁶ Лісевич І. Вказ. праця. – С. 93.

командування для керівництва Волинським фронтом від 1 березня 1920 р., в якому наголошувалося:

«Глава держави і польський уряд стоять на позиції безумовного ослаблення Росії [...]. У нинішній час польський уряд має намір підтримати національний український рух, щоб створити самостійну українську державу й таким шляхом значно ослабити Росію, відірвавши від неї найбільш багату зерном та природними копалинами окраїну. Провідною ідеєю створення самостійної України є утворення бар'єру між Польщею і Росією й перехід України під польський вплив та забезпечення таким шляхом експансії Польщі як економічної для створення собі ринку збуту, так і політичної»³⁷.

Навесні 1920 р., після розгрому Червоною армією військ генерала А. Денікіна, військові зусилля Москви зосередилися на заході. Прикриваючись дипломатичними акціями щодо радянсько-польських мирних переговорів, зокрема нотами уряду В. Леніна 2 лютого й 22 лютого та 6 березня — Х. Раковського, за вказівкою першого в Україну і Білорусію стягувалися значні військові сили. Було створено потужні Південно-Західний фронт під командуванням О. Єгорова та Західний — М. Тухачевського у польському напрямку.

«Підготовка радянського вторгнення в Польщу, — зауважував В. Литвин, — пояснювалася не тільки, й навіть не стільки всією попередньою політикою “збирання” земель імперії, що розпалася. У 1920 р. більшовики вже ставили перед собою набагато більш масштабні цілі. Йшлося про здійснення силами 5-мільйонної Червоної армії “світової революції”. Радянська преса вже почала називати В. Леніна і Л. Троцького вождями світового пролетаріату. Польща цікавила вождів як плацдарм для вторгнення у Німеччину»³⁸.

Але польсько-українські війська випередили Червону армію й 25 квітня 1920 р. розгорнули наступ. На фронті від При-

³⁷ Мельтюхов М. Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние 1918–1939 гг. – Москва, 2001. – С. 29–30.

³⁸ Литвин В. Україна: доба війни і революцій (1914–1920). – К., 2003. – С. 328.

п'яті до Дністра діяли дві армії (3-тя і 4-та), в складі яких брали участь у наступі 3-тя та 6-та українські дивізії (після Зимового походу 5 травня до них приєдналися головні сили військ УНР: 1-ша Запорізька, 2-га Волинська, 4-та Київська та 5-та Херсонська стрілецькі дивізії). Вони діяли під командуванням генерала М. Омеляновича-Павленка на південному крилі фронту. Загалом армія УНР мала близько 20 тис. багнетів, 1,6 тис. шабель та 37 гармат. Проти 143,5 тис. бійців та командирів польсько-українського війська Червона армія мала 65,3 тис. вояків, тобто в два рази менше, що забезпечило союзникам блискучий успіх. Уже 7 травня 3-тя польська армія, у складі якої перебувала 6-та Січова дивізія під командуванням М. Безручка, зайняла Київ. Крім усього, їх стрімкому наступу сприяли активні дії в тилах червоних українських повстанських формувань та антибільшовицький заколот кинутих на польський фронт двох бригад колишньої Галицької армії³⁹.

Однак під тиском Великобританії та Франції Річ Посполита вже 10 липня 1920 р. погодилася на перемир'я з Москвою і на кордон з РСФРР, який би проходив по лінії Буг–Збруч (т. зв. лінія Керзона). Проте польсько-російські переговори проходили не на користь поляків. Засліплена перемогами на фронтах радянська сторона їх, по суті, ігнорувала. Війська останньої домоглися великих успіхів; ситуація створювала для неї більш вигідні позиції на мирних переговорах. Зрештою, радянське військове командування, зокрема М. Тухачевський, С. Будьонний та К. Ворошилов, не збиралося зупинитися на досягнутому. В телеграмі Конгресу Комінтерну у Москві в середині серпня двоє останніх писали, що конармії не вкладуть шаблі у піхви, поки над Варшавою, Берліном, Парижем і Лондоном не замайорять червоні прапори⁴⁰.

Але в результаті відомої Варшавської битви 14–17 серпня 1920 р. й поразки військ М. Тухачевського на фронті стався перелом, і Червона армія під ударами польсько-українського

³⁹ Удовиченко О. Україна у війні за державність. – Вінніпег, 1954. – С. 142.

⁴⁰ Російський державний військово-історичний архів, м. Москва, ф. 245, оп. 2, д. 3, л. 32.

війська покотилася на схід. У ті ж дні в Москві розпочався новий раунд радянсько-польських переговорів, на яких Польщі були запропоновані важкі умови, зокрема анулювати угоди з УНР, не утримувати на своїй території її війська тощо. Проте радянські дипломати прорахувалися, й на нових переговорах щодо перемир'я у вересні–жовтні, коли Червона армія під ударами союзних військ відступала на схід і Ю. Пілсудський, як він потім згадував, міг продовжувати наступ куди та стільки хотів, умови диктували поляки. Однак польське суспільство і впливові політики рішуче виступили за припинення війни з Росією. 12 жовтня 1920 р. у Ризі було підписано мирний договір, за яким припинялися бойові дії, визначалася лінія кордону в Україні: Сарни–Рівне–Радивілів–р. Збруч. Польща зобов'язалася припинити підтримку збройних формувань УНР й П. Врангеля. 19 жовтня угода вступила у дію.

С. Петлюра направив до Риги дипломатичну місію УНР на чолі з С. Шелухиним та В. Кедровським. Він розраховував, що польська делегація посприяє її участі в переговорах. Але голова останньої повідомив, що Варшава вже визнала радянський уряд України і його делегацію. Отже, на переговори у Ризі делегацію УНР не було допущено, УСРР представляв голова її уряду Х. Раковський. С. Петлюра висловив Варшаві протест проти сепаратних переговорів із Москвою, оскільки це було грубим порушенням 4-ї статті Варшавського договору; адже Польща не мала права вести подібні переговори без участі України, які були спрямовані проти неї. Військово-політичний провід УНР справедливо вважав переговори з Москвою за його спиною зрадою з боку Польщі⁴¹.

Отже, уряд УНР та його армія залишилися один на один із могутнім противником. 7 листопада 1920 р. С. Петлюра скликав у Ялтушкові розширену нараду членів уряду й військового командування. Було схвалено рішення продовжувати боротьбу силами 20-тисячного українського війська. В результаті воно стало єдиною збройною силою, що вело війну з біль-

⁴¹ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 3, спр. 49, арк. 152; *Матвієнко В.* Вказ. праця. – С. 268–270.

шовіками, а отже, мало бути концентруючим ядром усіх антимосковських сил. У ті дні було укладено договір між урядом УНР і Російським політичним комітетом у Польщі Б. Савінкова про спільні бойові дії з його 3-ю армією генерала Б. Перемикіна, яка підпорядковувалася командуванню Директорії. Слід зазначити, що за цією угодою росіяни визнавали незалежність України. 8 листопада С. Петлюра надіслав листа Ю. Пілсудському, в якому з прикрістю зауважив про існуючу ситуацію та просив єдиного — набоїв.

«У той час, як Ви будете читати цього листа, — писав він, — українське військо буде провадити бої з більшовіками за осягнення лінії Буг. Я почав офензиву, бо се єдиний вихід із становища, утвореного ризьким трактатом, деякі пакти котрого для мене є незрозумілі... Єдине, що для мене ясным є, це те, що я залишаюсь один і що Україні прийдеться провадити дуже ризиковану боротьбу на очах у Європи, яка в позі Пілата буде дивитися “на схід”».

Наприкінці листа Головний отаман висловив надію, що:

«в недовгому часі обставини примусять зробити ревізію Ризьких умов, а разом з тим, поставлять на порядок дня і співдіяння польсько-українське»⁴².

С. Петлюра писав досить дипломатично, оскільки лише Польща могла надати уряду та армії УНР притулок.

Ризький мирний договір між Польщею та РСФРР було підписано 18 березня 1921 р. За ним припинялися бойові дії, анулювався Варшавський договір 1920 р. між Річчю Посполитою та УНР, встановлювався новий кордон (до Польщі відійшли Західна Україна й Західна Білорусія), визнавалися національно-культурні права населення тих земель, які відійшли до Речі Посполитої тощо. Таким чином, у результаті виграла радянська Росія. Польща була найбільшою до неї сусідньою державою, кордон з якою становив близько 1400 км. В інтересах РСФРР було не допустити використання Речі Посполитої як плацдарму для нападу з боку «імперіа-

⁴² ЦДАВО України, ф. 1429, оп. 1, спр. 2, арк. 2–3.

лістичних держав». Ця країна ставала мостом, який зв'язував Росію транзитними шляхами із Західною Європою, а її перебування в складі Російської імперії сприяло розвитку економічних відносин між двома державами.

Підсумовуючи здобутки та втрати від Варшавського договору 1920 р. й українсько-польського воєнно-політичного союзу, варто зазначити, що він виявився недовготривалим і розпався під впливом несприятливих, насамперед зовнішньополітичних, факторів. У результаті негативного ставлення до України з боку Антанти, українсько-польської війни 1918–1919 рр., в якій УНР підтримувала ЗУНР, а Антанта — Польщу, неоднозначної реакції на встановлення тісного союзу політичних угруповань обох країн, хоча до цього спонукала боротьба із спільним ворогом — більшовицькою Росією, договір було укладено з великим запізненням. Свою роль відіграв і прагматизм Ю. Пілсудського, котрий керувався, перш за все, інтересами Польщі й орієнтувався тривалий час на Антанту, від якої багато у чому залежала доля його держави.

Для України Ризький договір та закінчення польсько-радянської війни означали поразку національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Водночас поступово змінювалося ставлення Варшави до уряду УНР в екзилі та його інтернованої армії. До Риги Річ Посполита була зацікавлена у присутності союзного українського війська на своїй території. Вона здійснювала контроль над останнім і могла розраховувати на використання його в разі нової агресії з боку Москви. Після підписання Ризького договору необхідність утримання армії УНР відпала, тим більше, що серед її вояків виникли антипольські настрої. Окрім того, Росія вимагала розформувати українські військові частини й, згідно із домовленостями, надсилала до таборів у Польщі спеціальні репатріаційні комісії. Оцінюючи ситуацію, пізніше С. Петлюра писав, що угоду, укладену урядами Речі Посполитої та Української Народної Республіки в квітні 1920 р., було анульовано фактом підписання у Ризі Польщею договору з Москвою. Відтак, Варшава звела нанівець значення українського фактора в системі своєї східної політики.

Водночас Варшавська угода сприяла виходу УНР на міжнародну арену. Завдяки їй і допомозі з боку Речі Посполитої український народ продовжив у 1920 р. збройну боротьбу за незалежність проти більшовиків та спільно з польським військом зірвав плани Москви щодо походу Червоної армії в Західну Європу й перенесення туди «світової революції». Крім того, все це сприяло зміцненню незалежності державних утворень на західних територіях постімперської Росії — Фінляндії, Естонії, Латвії та Литви. Власне, і Польща значно зміцнила внаслідок війни 1920 р. свою державність та міжнародний авторитет.

В статье освещаются украинско-польские отношения в период национально-освободительной борьбы 1917–1921 гг., в частности подписание в апреле 1920 г. между УНР и Речью Посполитой Варшавского договора и ее результатам в контексте дипломатических отношений РСФСР и Речи Посполитой. Отдельное внимание уделено оценкам этого соглашения различными группами украинского политика и современными историками.

Ключевые слова: Варшавское соглашение, Украина, Польша, конференция, С. Петлюра, Ю. Пилсудский.

The article concerns the Ukrainian-Polish relations in the period of national liberation struggle during 1917–1921 and with the Warsaw agreement between Ukrainian People's Republic and Rzecz Pospolita in April, 1920. The ambiguous estimation as to the given agreement of different layers of Ukrainian society and domestic historians is given.

Key words: Warsaw agreement, Ukraine, Poland, conference, S. Petlura, J. Pilsudski.